

◀ Хірургічная аперацыя. Малюнак XV ст.

Развіццё медыцыны прывяло да адкрыцця бальніц, у якіх працавалі прафесійныя ўрачы. Першая бальніца была адкрыта ў Багдадзе, а неўзабаве іх стала ўжо пяць. Араба-ісламская культура адыграла

важную ролю як у жыцці народаў халіфата, так і ў гісторыі ўсяго чалавецтва. Яна аб'яднала ў сабе культуры многіх народаў. Гэта садзейнічала іх узаемнаму пранікненню і ўзбагачэнню.

Пытанні і заданні. 1. Як іслам уплываў на паўсядзённае жыццё мусульман? 2. Параўнайце хрысціянства і іслам па плане: час узнікнення, месца ўзнікнення, тэрыторыя распаўсюджвання, свяшчэнныя кнігі, асноўныя ідэі, правілы для веруючых. Адказ аформіце ў выглядзе табліцы і зрабіце вывады. 3. Растлумачце, чаму араба-ісламская культура была больш развітой, чым культура Заходняй Еўропы таго часу. 4. Складзіце спіс дасягненняў араба-ісламскай навукі і культуры, якія ўвайшлі ў сусветную культуру. 5. Падрыхтуйце 3—5 пытанняў для віктарыны «Арабскі халіфат».

Падрыхтуйце і прадстаўце аднакласнікам паведамленне пра аднаго з сярэднявечных арабскіх падарожнікаў.

§ 26. Іран і Сярэдняя Азія

Успомніце. Якія дзяржавы размяшчаліся на тэрыторыі Ірана ў старажытнасці?

Вы даведаецеся. Нібы хваля за хваляй накатваліся нашэсці заваёўнікаў на гэтыя квітнеючыя землі. Яны неслі смерць, разбурэнні і прыгнёт. Здавалася, што тут ніколі не адродзяцца мнагалюдныя гарады, а землі ніколі больш не дадуць ураджаю. Але менавіта Іран і Сярэдняя Азія падарылі чалавецтву вялікіх вучоных, паэтаў, мысліцеляў.

1. Іран і Сярэдняя Азія пасля распаду Арабскага халіфата. Арабскае заваяванне прывяло да распаўсюджвання ў Іране і Сярэдняй Азіі ісламу і арабскай мовы, але не была забыта

Маўзалеі харэзмшаха Ала ад-Дзіна ▶
Тэкеша. XIII ст.

і персідская мова. Многія выдатныя дзеячы культуры і навукі Ірана і Сярэдняй Азіі пісалі свае працы як на той, так і на другой мове.

Іран і Сярэдняя Азія — гэта рэгіёны з разнастайным пейзажам і гарачым кліматам. Горныя раёны суседнічаюць з урадлівымі далінамі. Шырокія стэпы пераходзяць у пустыні. Аднак гэта былі квітнеючыя краіны, бо з самых старажытных часоў тут выкарыстоўвалася арашальнае земляробства. Дзякуючы дамбам і каналам землі давалі добрыя ўраджаі. Многія жыхары стэпаў і пустынь займаліся качавой жывёлагадоўляй. У гарадах рамеснікі выраблялі высака якасныя тканіны, цудоўныя дываны, прыгожы посуд і трывалую зброю. Іран і Сярэдняя Азія мелі цесныя гандлёвыя сувязі з Кітаем, Індыяй, Руссю і Візантыяй.

Пасля распаду Арабскага халіфата ўлада аказалася ў руках мясцовай шляхты. У канцы XII ст. у Сярэдняй Азіі ўзвысіліся ўладары *Харэзма*. Яны падпарадкавалі сабе Сярэдняю Азію і частку Ірана. Дзяржава *шахаў* (правіцеляў) Харэзма дасягнула свайго росквіту ў пачатку XIII ст.

? *Знайдзіце на карце 3 (форсац 2) горад Харэзм.*

2. Мангольскае нашэсце: крывавы віхор на квітнеючых землях. У пачатку XIII ст. адзін з мангольскіх ханаў — *Чынгісхан* — аб'яднаў пад сваёй уладай усе мангольскія плямёны. У 1219 г. яго войскі ўварвалася ў Сярэдняю Азію. Нібы крывавы віхор прайшоў па яе квітнеючых землях і цудоўных гарадах.

6, с.192–196

◀ Чынгісхан. Сярэднявечны малюнак

На сваім шляху манголы разбуралі арашальныя збудаванні, знішчалі гарады, бязлітасна забівалі людзей, нават немаўлят, рабавалі тое, што было створана цяжкай працай чалавечых рук. Калі які-небудзь горад доўга не здаваўся, манголы пасля яго захопу ўчынялі «ўсеагульную разню» — забівалі ўсіх жыхароў. Нярэдка мясцовая знаць, ратуючы сваё жыццё і багацці, здавала гарады манголам. Сярэдняя Азія была захоплена манголамі за два гады.

Чынгісхану ўдалося стварыць вялікую баяздольную армію. За баязлівасць у баі было толькі адно пакаранне — смерць.

У мангольскіх воінаў былі лукі, стрэлы з якіх ляцелі далёка і дакладна. Часта менавіта атакі лучнікаў вырашалі зыход бітваў на карысць манголаў. Але іх галоўнай сілай была шматлікая конніца. Супрацьстаяць яе нападам не здолела ніводная армія таго часу. Нездарма Чынгісхана назвалі «ўзрушальнікам Сусвету».

З апісання наведвання горада Мерва арабскім пісьменнікам ібн-Якутам:

«Палацы сцёрты з твару зямлі, як радкі пісьма бываюць сцёрты з паперы, і гэтыя дамы сталі жыллём соў і крумкачоў, у гэтых месцах пераклікаюцца злавесныя совы і вятры стогнуць у залах...»

Такая ж жорсткая доля спасцігла і землі Ірана. Унук Чынгісхана *Хулагу* захапіў іх у сярэдзіне XIII ст. і стварыў там на частцы Сярэдняй Азіі асобную мангольскую дзяржаву.

Мангольскія заваёўнікі жорстка прыгняталі мясцовае насельніцтва. Ніколі яшчэ Іран і Сярэдняя Азія не ведалі такога спусташальнага прыгнёту, як пры манголах. Падаткі адбіралі ў сялян больш за тры чвэрці сабрамага ўраджаю. Часта,

даведаўшыся пра набліжэнне зборшчыкаў падаткаў, сяляне ўцякалі цэлымі вёскамі. Пры галечы і голадзе насельніцтва мангольская знаць жыла ў раскошы. Каля сярэдзіны XIV ст. народ паўстаў і выгнаў заваёўнікаў.

? На карце 3 (форзац 2) знайдзіце тэрыторыі, заваяваныя манголамі ў пачатку XIII ст.

3. Дзяржава Цімура. У 1370 г. адзін з буйнейшых гарадоў Сярэдняй Азіі Самарканд быў захоплены **Цімурам**, выхадцам са знатнай, але небагатай мангольскай сям'і. У Еўропе ён быў вядомы як Тамерлан. Цімур хацеў стаць такім жа вялікім і бязлітасным заваёўнікам, як Чынгісхан. Ён стварыў вялікае войска і прыступіў да захопніцкіх паходаў. Правіцель марыў стварыць вялікую дзяржаву на важных

▲ Заваяванні Цімура

◀ Цімур. *Рэканструкцыя М. Герасімава*

Ці згодны вы з характарыстыкай Цімура як вялікага правіцеля?

гандлёвых шляхах, якія ішлі з Кітая і Інды да Міжземнага мора. Цімур заваяваў усю Сярэдняю Азію, Іран, Закаўказзе, міжрэчча Тыгра і Еўфрата. Гэтыя тэрыторыі ўвайшлі ў склад яго дзяржавы. Кроў, гора і смерць пакідаў за сабой гэты заваёўнік.

Аднак Цімур аказаўся і таленавітым стваральнікам. Была пабудавана раскошная сталіца новай імперыі — горад Самарканд. Самарканд стаў адным з найпрыгажэйшых гарадоў свету. Для яго ўпрыгожвання рамеснікаў зганялі з усіх захопленых зямель. Іх праца павінна была праславіць новую імперыю.

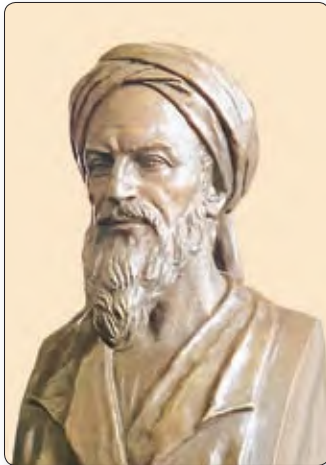
▲ Плошча Рэгістан у Самаркандзе. XV—XVII стст.
Сучаснае фота

Бязлітасны военачальнік пакінуў крываваыя сляды і ў Індыі, і ў Залатой Ардзе, і ў Турцыі — усюды, куды ён здзяйсняў свае грабежніцкія паходы. Цімур задумаў захапіць і Кітай, але памёр у 1405 г., калі яго войска ледзь выступіла ў паход. Яго вялікая дзяржава, у якую ўваходзіла мноства народаў як высокаразвітых краін, так і адсталых качэўнікаў, распалася.

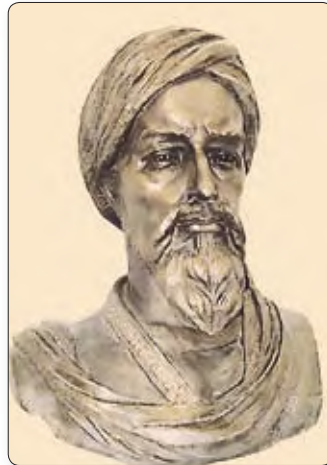
4. Сярод войнаў — скарбы сусветнай культуры. Нягледзячы на ​​пастаянныя войны, якія пракаціліся па Іране і Сярэдняй Азіі, іх народы падарылі чалавецтву цэлае сусор’е выдатных вучоных, паэтаў і пісьменнікаў. Нялёгкім было жыццё многіх з іх, але яны здолелі зрабіць тое, чым захапляліся і яшчэ доўга будуць захапляцца людзі.

Сярэднеазіяцкі астраном **Біруні** яшчэ ў першай палове XI ст., за некалькі стагоддзяў да еўрапейца Каперніка, выказаў думку, што Зямля рухаецца вакол Сонца.

Вялікім вучоным, які дасягнуў выдатных поспехаў у розных навук, быў сябар Біруні — урадженец Бухары **Ібн Сіна**,

▲ Біруні.
Скульптура

▲ Авіцэна.
Скульптура

◀ Апісанне чалавечага вока вучоным іранскай медыцынскай школы. IX ст.

якога ў Еўропе называлі *Авіцэна*. Больш за ўсё ён праславіўся як медык. Сапраўднай энцыклапедыяй па медыцыне стаў яго вялікі твор «*Канон*», над якім ён працаваў шмат гадоў. У ім ён падрабязна апісаў чалавечае цела, разнастайныя хваробы, спосабы іх лячэння, розныя лекі. На многія стагоддзі «Канон» Ібн Сіны стаў галоўным падручнікам для ўрачоў розных

краін свету. Вучыўся па ім у пачатку XVI ст. ва ўніверсітэце ў Італіі на доктара медыцыны і беларускі першадрукар Францыск Скарына.

? *Як вы думаеце, на якой мове чытаў гэтую кнігу Францыск Скарына?*

Выдатны іранскі паэт *Фірдаўсі* стварыў паэму «*Шахнамэ*» («Кніга цароў»). У ёй расказваецца пра царстваванне легендарных і гістарычных шахаў Ірана. Але большая частка твора прысвечана не ім, а волатам — змагарам за мірнае жыццё свайго народа.

Іслам у Іране да канца Сярэднявечча яшчэ не быў такім строгім у забароне адлюстравання людзей. І кніга *Фірдаўсі* была напоўнена апісаннямі дзеянняў людзей і іх выявамі.

Калі *Фірдаўсі* падарыў сваю паэму аднаму з правіцеляў, той загадаў кінучь паэта пад ногі слану. Яму ўдалося ўцячы, а пасля прыйшлося хавацца ад гневу ўсёмагутнага правіцеля.

Як вы думаеце, за што паэта амаль не пакаралі смерцю?

▲ Мініацюра
з «Шахнамэ» Фірдаўсі

▲ Помнік Амару
Хаяму ў Ашхабадзе

«Цар філосафаў Усходу і Захаду» — так называлі сучаснікі іранскага вучонага і паэта *Амара Хаяма*. І больш за тое, цяжка было знайсці чалавека, роўнага яму па ведах у матэматыцы і астраноміі. Ужо ў 26 гадоў Амар Хайям напісаў працу па алгебры, якая праславіла яго. Ён стварыў новы каляндар, які па дакладнасці пераўзыходзіў усе астатнія. Погляды на жыццё і свет Амар Хайям выклаў у сваіх выдатных вершах, якія і цяпер карыстаюцца вялікай папулярнасцю. У гэтых вершах паэт усхваляў зямное жыццё чалавека.

7, с. 203–206

* * *

Калі б нават дзяржавы на ўсёй нашай зямлі
Пакароныя сілай тваёй паляглі,
Ты не станеш, вялікі ўладар, бессмяротным —
Лёс адзін як ва ўсіх — тры аршыны зямлі.

Пераклад Я. А. Фядосіка

Як вы думаеце, што ў гэтых вершах не падабалася правіцелям дзяржаў таго часу?

Культура Ірана і Сярэдняй Азіі ў Высокім сярэднявеччы была адной з самых развітых у свеце. Вучоныя, паэты, пісьменнікі ўнеслі вялікі ўклад у культуру чалавецтва.

Пытанні і заданні. **1.** Адзначце на стужцы часу ў сваім сшытку падзеі, звязаныя з гісторыяй Ірана і Сярэдняй Азіі. **2.** Што прынесла народам Ірана і Сярэдняй Азіі мангольскае заваяванне? **3.** Якія былі мэты заваявальных паходаў Цімура? Параўнайце тэрыторыі дзяржаў Чынгісхана (карта 3, форзац 2) і Цімура (с. 167). **4.** Запоўніце ў сшытку табліцу «Асноўныя дасягненні сярэднеазіяцкіх і іранскіх вучоных у Сярэдня вякі».

Навука	Імя вучонага	Уклад у навуку
Матэматыка		
Медыцына		
Астраномія		

5. Якія асноўныя тэмы творчасці паэтаў Ірана і Сярэдняй Азіі?

§ 27. Кітайская цывілізацыя

Успомніце. **1.** Якія вынаходніцтвы і адкрыцці былі зроблены ў Старажытным Кітаі? **2.** Якая рэлігія існавала ў Старажытным Кітаі?

Вы даведаецеся. Вытокі кітайскай цывілізацыі — у глыбокай старажытнасці. У Сярэдня вякі яна выйшла ў сусветныя лідары. Менавіта ў Кітаі ўпершыню былі зроблены важнейшыя адкрыцці і вынаходніцтвы. Але пры гэтым амаль усё Сярэднявечча кітайцы абараняліся ад нашэсцяў качэўнікаў. Як жа гэта адбылася на лёсах вялікай краіны?

1. Самая мнагалюдная краіна сярэднявечнага свету. Кітай у Сярэдня вякі быў адной з найбуйнейшых краін свету. У XI ст. яго насельніцтва налічвала больш за 100 мільёнаў чалавек.

Большасць насельніцтва краіны складалі сяляне-земляробы. Галоўнай сельскагаспадарчай культурай быў рыс. Ужо да пачатку Сярэднявечча кітайцы навучыліся збіраць па два-тры ўраджаі рысу ў год.